

<https://saartehaal.postimees.ee/7015025/suur-voimalus-on-et-viikingiaja-algus-kolib-inglismaalt-saaremaale>

JÜRI PEETS } "Suur võimalus on, et viikingiaja algus kolib

Inglismaalt Saaremaale"

Loe täismahus

2010: Täpselt kümme aastat tagasi, 2010. juuli keskel leiti Salmel kopatööde käigus teine muinaslaev. Foto: Egon Ligi

Andres Sepp, Saarte Hääle tegevtoimetaja
15. juuli 2020, 12:27

“Salme leidude uurimistulemused ja luustike dateeringud viitavad aastale 750,” ütleb Salme laevaleide uuriv arheoloogiadoktor Jüri Peets.

Jüri Peets teeb avalduse kümme aastat pärast Salme II laeva leidmist, mil tema sõnul on erinevate uuringutega teaduslikult tõendatud mitu olulist aspekti, mis viitavad “Salme sündmuse” toimumise ajale.

“Enamik inim- ja loomaluude süsinikdateeringuid ning esemeleidude tüpoloogi järgi tehtud vanusemääranguid osutavad aastale 750, mil võis toimuda ohvriterohke sõjaline kokkupõrge Salme väinas ja toimus langenute matmine kahte laeva,” räägib arheoloog.

Viikingiajastu uurimisele spetsialiseerunud Inglise arheoloog, Rootsi Uppsala ülikooli arheoloogia ja muinasajaloo osakonna professor **Neil Price** ütleb Saarte Häälele, et Salme laevade matmise aeg näib pakkuvat selgeid tõendeid skandinaavlaste retkede toimumisest juba 8. sajandi algupoolel – seniarvatust oluliselt varem.

Retked olid suunatud pigem itta, Läänemerele ja Baltimaadesse kui läände, Põhjamerele. Geograafiliselt on see igati loogiline, sest Eestile lähimad olulised viikingiasustusega alad olid Stockholmi ümbruses, Mälari orus Kesk-Rootsis ja Gotlandi saarel, mis asuvad Saaremaast vaid mõnesaja kilomeetri kaugusel.

“Salme mehed polnud sõna otseses mõttes “esimesed viikingid”, kuid avastused näitavad, et viikingiaja mõistmiseks peame otsima selle ajalisi juuri palju kaugemast minevikust,” sõnab Price.

“Viikingiaja mõistmiseks peame otsima selle ajalisi juuri palju kaugemast minevikust.”

NEIL PRICE

Ameerika ajaloo professor ja kirjanik **Valerie Hansen** kirjutab oma tänavu ilmunud teoses, et kivises Skandinaavias nappis haritavat maad ja nii pidas enamik põhjamaalasi veiseid, sigu, lambaid ja kitsi, põhjapoolsematel aladel püüti aga kala ja karjatati põhjapõtru.

Rüüstamisele ajas põhjalasi maapuudus koos piiratud võimalustega oma ühiskondlikku positsiooni parandada, kirjutab Hansen raamatus “The Year 1000: When Explorers Connected the World – and Globalization Began.” (Aasta 1000: kui maadeavastajad ühendasid maailma – ja algas üleilmastumine).

Esimestel viikingipaatidel polnud purje, nii et need sobisid hästi Skandinaaviasiseselt reisimiseks. Purje kasutuseletulek võimaldas minna kaugemale. Siiski ei olnud retklemine

üldine. Mõned skandinaavlased ei käinud ühelgi rüüsteretkel, teised vaid korra või paar, et osta talu või võtta naine. Osad põhjalased rüüstasid aga kogu oma eluaja.

Juunis avaldasid arheokeemik professor T. Douglas Price ja Salme leidudega tegeleva töögrupi liikmed Jüri Peets, Raili Allmäe, Liina Maldre ning kümneks aastaks kavandatud uurimisprojekti “Viking Phenomenon” juhataja Neil Price Antropoloogilise Arheoloogia Ajakirjas (Journal of Anthropological Archaeology) artikli Salme laevadesse maetute isotoopuuringute kohta. Nende hambaemailist tehtud analüüsid näitasid, et enamik neist oli sündinud ja lapsepõlve veetnud kusagil Mälari järve piirkonnas, praeguse Stockholmi ümbruses Rootsis.

Artikli autorite arvates pärinevad 2008. aastal avastatud sõudelaev (Salme I) ja 2010 leitud oletatav purjelaev (Salme II) peaaegu kindlasti samast “sündmusest”, mille käigus toimus sõjaline kokkupõrge ja langenud sõjamehed maeti Salme randa kahte matuselaeva.

AJATELG Salmelt leitud esemete ajalisest paigutumisest. Foto: JÜRI PEETS, REET MALDRE

Vanim purjelaev

“Kui Salme II oli purjelaev, oleks see varaseim tõend purje kasutamisest Skandinaavias,” kirjutavad autorid. Purjetamiseks sobivale alusele osutavad eelkõige hilisemate viikingilaevadega sarnased proportsioonid, purjetamiseks vajalikku stabiilsust pakkuva kujuga kere ja hilisrauaaja purjelaevadele iseloomulik väljaarenenud tüüpi T-kujuline kiil.

Kuigi masti eeldatav asukoht oli kaablikraavi kaevamisega põhjalikult lõhutud, oli merearheoloog **Vello Mäss** säilinud laevajäänuste kohapealsele analüüsile tuginedes juba 2011. aasta kaevamiste ajal kindel, et laev oli purjekas: “Sel olid kõik omadused, et ta võis sõita purje all.” Sama on öelnud Norra viikingilaevade spetsialist professor **Jan Bill** ja mitmed teised merendusasjatundjad.

Kuni Salme leiuni tuginesid merearheoloogide ja ajaloolaste teadmised purje kasutuseletuleku kohta vaid Ojamaa pildikividel kujutatud purjekatega, sest varem Põhja-Euroopas leitud purje kandnud viikingilaevad olid nooremad. Erandiks on vaid Salme laevaga enam-vähem samaealine Kvalsundi laev Norrast, millel võis samuti olla puri. See oli aga Põhjamere laev.

Aasta tagasi juulis avaldatud teadustöös “*Population genomics of the Viking world*” (Viikingimaailma rahvastikugenoomika) kirjutas rahvusvaheline teadlaste meeskond, et viikingite merenduse laienemine Taanist, Norrast ja Rootsist välja tähistas üht kiireimat ja kaugeimat kultuurimuutust kogu maailma ajaloos.

Umbes aastail 750–1050 jõudsid viikingid enamikku Euraasia lääneossa, Gröönimaale ja Põhja-Ameerikasse ning jätsid kultuuripärandi, mis püsib tänaseni. Loo peamine autor professor **Eske Willerslev** on üks maailma tuntumaid spetsialiste muistsete genoomide uurimises.

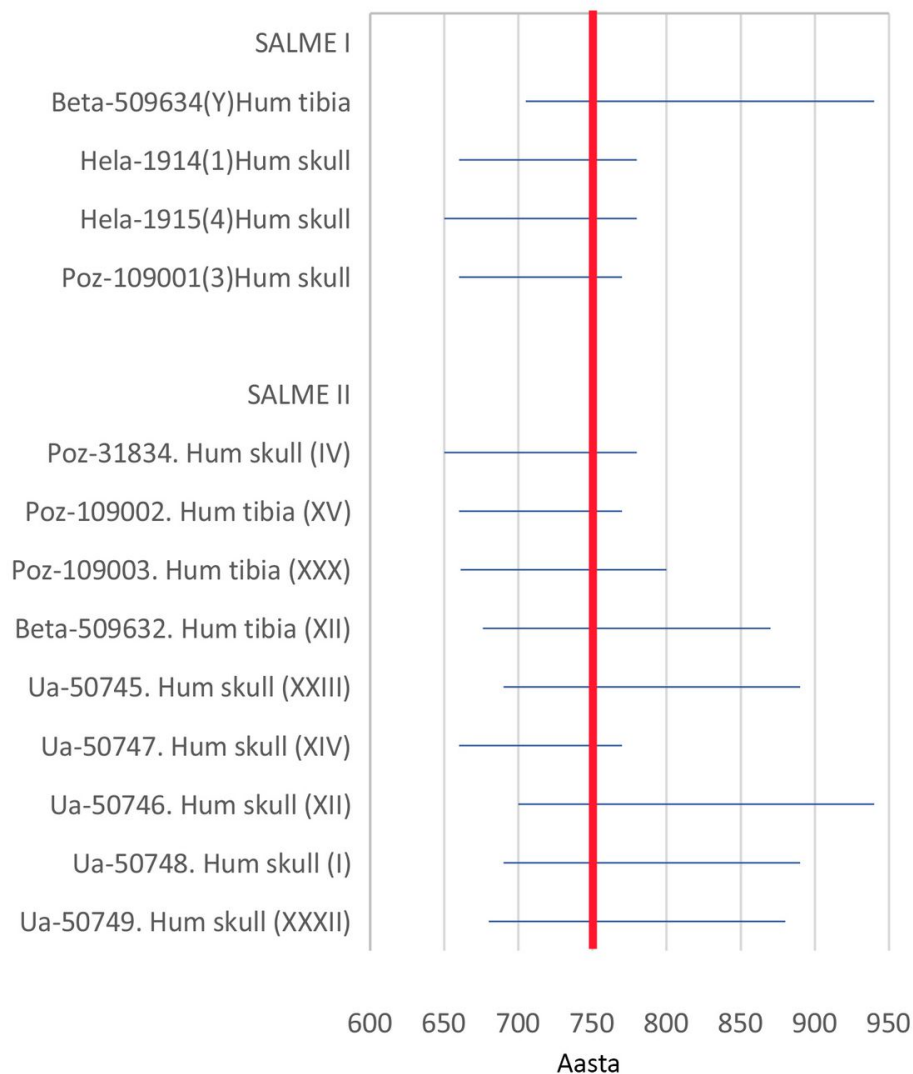
Viikingite asuala laienemise geneetilise struktuuri ja mõju mõistmiseks järjestasid teadlased 442 iidse inimese genoomid kogu Euroopast ja Gröönimaalt alates pronksiajast

(umbes 2400 eKr) kuni varajase moodsa ajani (umbes 1600 pKr), rõhuasetusega viikingiajal.

Neli ülikust venda

Leiti tõendeid Taani viikingite esinemisest Inglismaal, Rootsi viikingitest Baltikumis ja Norra viikingitest Iirimaa, Islandil ja Gröönimaa.

Sealjuures selgus Salme laevamatuste näitel, et mitu ainsa arheoloogiliselt hästi tõestatud ekspeditsiooni liiget olid lähedased pereliikmed, seejuures kõrgest soost. Kokku maeti kahes laevas 41 vägivaldselt hukkunud viikingit ja Salme meeste DNA uuringute tulemused võeti teadustöös keskseks markeriks, etaloniks.

Salme matuselaevade luuleidude 14c dateeringud. Foto: Jüri Peets

Võrreldes Salme matmisest pärit 34 inimese genoomi sugulusanalüüsi abil, leiti, et eliitsõdalaste hulgas oli neli kõrvuti maetud venda ja lisaks üks nende lähisugulane.

Oluliseks avastuseks oli tõdemus, et peaaegu kõik mõlemasse laeva maetud mehed olid üsna lähedaste esivanematega. Vaid viis meest pärinesid mujalt Rootsist, aga võibolla ka Ölandilt või Ojamaalt.

“Oluline on see, et Salme matused olid ligi pool sajandit varasemad esimesest kroonikas dokumenteeritud viikingite rünnakust (Lindisfarne’is 793. aastal),” kirjutasid teadlased. Jüri Peets lisab, et Salme relvastatud konfliktihvrid maeti mõlemasse laeva “tehnilistel” põhjustel (nt suvine soojus) kohe pärast lahingut paari päeva või maksimaalselt paari nädala jooksul.

"Droonifoto" Salme väljakaevamistelt: 10 aastat tagasi tuli sellise pildi tegemiseks ronida tõstuki tippu. Foto: Jüri Peets

Enamik laevadest leitud esemeist kuulub Rootsi ajaloos Vendeli perioodina tuntud ajajärgu (550–790 pKr) hilisesse perioodi, umbes aastasse 700–750 pKr.

Valdav osa mõlema laeva inimluudest (kokku 26 proovi) olid analüüside tulemusena pärit aastaist 650–780, kuid mõned proovid andsid tulemusi kuni 940. Täpsemalt – neljast

vennast kolme skeletile on tehtud süsinikdateering, mis annab noorima ja vanima venna sünniaegade vaheks 80 aastat.

“See vist loomulik ei ole,” nendib Jüri Peets, kelle sõnul peaks keegi nüüd uurima, miks on toimunud selline anomaalne laialivalgumine dateeringutes. See viitab ka võimalusele, et süsinikmeetod ei sobi kõigi tunnuste järgi ühel muinasaja hetkel toimunud sündmuse väga täpseks dateerimiseks.

Selle aasta maikuus ilmus väljaandes Eesti Arheoloogiaajakiri Salme laevmatustest pärinevate sarvkammide leiukonteksti, päritolu, dateeringut ja valmistamist käsitlev Salme töögrupi ja erinevate riikide teadlaste artikkel (juhtautor dr Heidi Luik).

Selgus, et kammidele iseloomulikud tunnused (seljakontuur, ühendusplaatide läbilõige ja ornamendimotiivid) olid levinud 6.–9. sajandil. Seda arvesse võttes võib kammid dateerida 8. sajandiga, mis sobib Salme matustest leitud teiste esemete ja süsinikdateeringutega.

Algus ja lõpp

Kõige tõenäolisemalt pärinevad kammid Mälari järve piirkonnast, kus kammid on väga tavaliseks hauapanuseks, sõltumata maetu vanusest, soost ja staatusest. Salmel olid kammid aga vaid osade luustike juures.

Seevastu oli mõõku, erinevalt Mälari piirkonna selleaegsetest matustest, väga palju. Erinevus on ka matmisviisis – Kesk–Rootsis domineeris sellel perioodil põletusmatus, Salmel maeti surnud aga põletamata matuselaevadesse, mis kaeti kividega. Samal ajal olid aga relvad sarnaselt põletusmatustega katki murtud või mingil muul moel rikutud. Teadlased oletavad, et erinevused võivad seotud olla matmispaiga spetsiifilisusega: tegu on võõral territooriumil lahingus langenud sõjameeste ühishaudadega.

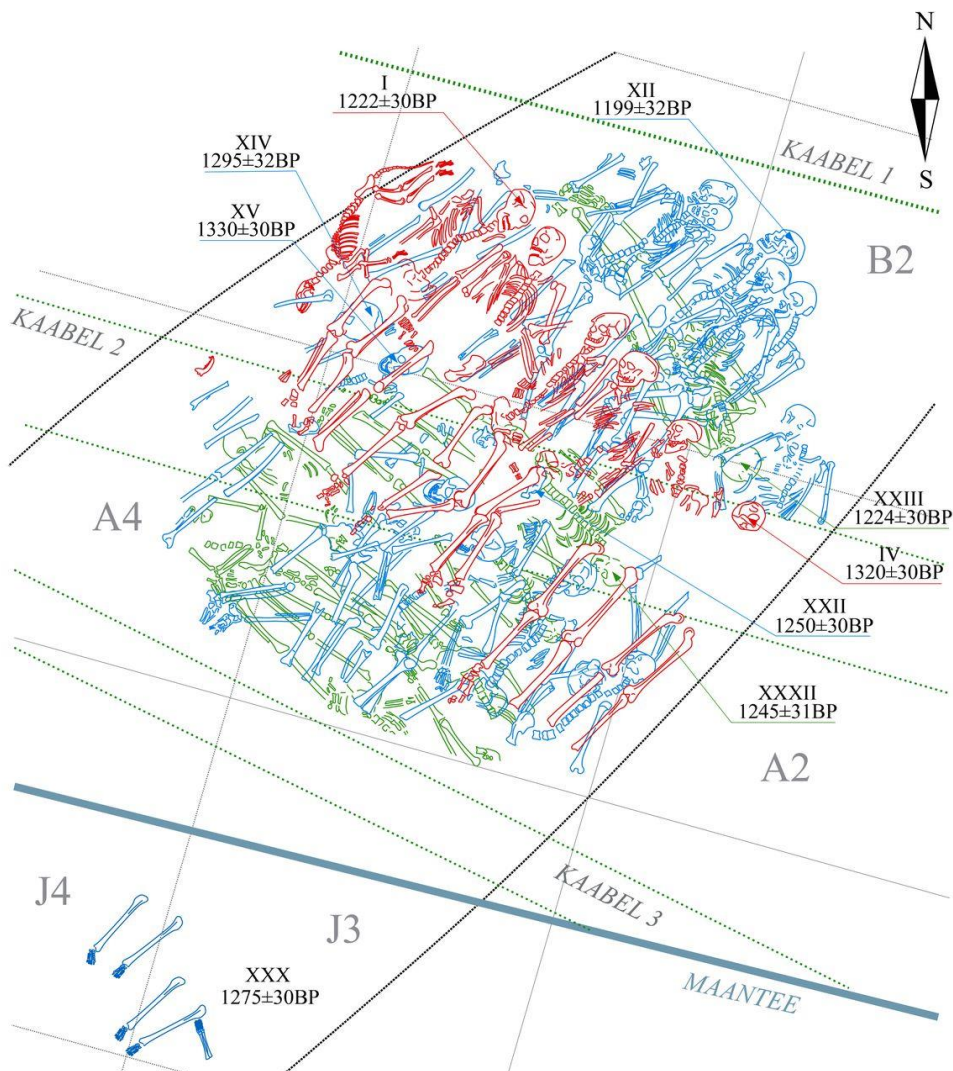
Tänapäeva popkultuurist teatakse viikingite ajalugu 2015. aastal alanud maailmakuulsa telesarja järgi, mis algab Lindisfarne'i kloostri ründamisega. Mitmed autorid on viimasel ajal avaldatud teostes viidanud aga aastale 750 pKr ja Salme sündmusele.

“[Salme] laevade ja meeste dateeringud ja päritolu viitavad sellele, et viikingite tegevus sai alguse juba pool sajandit enne reidi Lindisfarne'ile, mida tavaliselt peetakse viikingiaja alguseks,” kirjutavad **Angus Somerville** ja **Andrew McDonald** tänavu jaanuaris avaldatud raamatu “*The Viking Age: A Reader*” kolmandas väljaandes.

Ka Ameerika teadlane ja autor Valerie Hansen juhib oma värskes raamatus tähelepanu, et väljakaevamised Saaremaal näitavad, et viikingid ründasid juba varem, vahemikus 700–750.

Viikingiaja lõpu sümbolina on tavaliselt kujutatud Stamfordi silla lahingut Inglismaal Yorkshire'is 25. septembril 1066. Verises lahingus tappis Inglise armee enamiku norralastest sissetungijatest.

Sellega Peetsi sõnul Läänemere äärsed inimesed nõus ei peaks olema. Saarlased olid vinged viikingid edasi veel mitusada aastat ja Peetsi sõnul oli tegelik viikingiaja lõpp aastal 1227, mil langes Muhu kindlus ja Valjala võttis vastu ristimise.

ERAKORDNE LEID KAABLIKRAAVIDE RÄGASTIKUS: Jüri Peetsi sõnul tõendab Salme II laeva “meeskondade” samaaegset komplekteerimist kõige paremini luustike paiknemine. Kõige pealmises kihis asuvad massmatuse üks hilisema (1222+/-30 BP, jn 11: I) ja üks varasema (1320+/-30 BP, jn 11: 4) dateeringuga luustik. Teises kihis aga matuse kõige hilisema (1199+/-30, jn 11: XII) ja kõige varasema (1330+/-30, jn 11: XV) dateeringuga luustikud. Vastu ootusi on ka üks kõige alumise kihi luustikke üsna hilise dateeringuga (1224+/-30, jn 11: XXIII). Kõiki luustike kihte ühendab täiesti terviklikult säilinud pooleks raiutud selgrooga koeraluustik, mis oli maetud viimasena ja ühendab esimest ja teist matusekihti. Ülejäänud luustikud on aga omavahel seotud luustikuosade otsekontaktide ja kattumistega. Foto: JOONIS: REET MALDRE

Võimalik, et Salmele maeti kristlastest viikingeid

Jüri Peets Foto: Erakogu

Süsinikdateeringute ja esemete ajastamise järgi võiksid mõlemad laevmatused olla samaaegsed. Kogu retk oli ühe sugukonna või klanni ettevõtmine ehk perekondlik üritus.

Miks aga maeti langenud sugulased eraldi laevadesse? Seisuslikku vahet ju ei olnud – mõlema laeva “meeskonnad” olid varustatud korralike relvade, senistel andmetel vaid ülikonnas harrastatud strateegilise mängu Hnefatafl nuppude ja täringutega ning samuti vaid kõrgseltskonna jahiharrastuseks kasutatud kana- ja raudkullidega. Tõsi, Salme I laevast leiti vähem määku, kuid neid võis korduvate kaevamistöödega ka kaduma minna. Seega pidi langenud hõimlaste eraldi ja ühe koguni kõhuli matmiseks olema väga mõjuv põhjus.

Kõhuli matmist kasutati viikingiaja skandinaavlaste hulgas eelkõige n-ö “kurja surnu”, kes võis elavatele ohtlikuks muutuda, vaoshoidmiseks. Samal ajal tuli ka “teistsugustesse” sugulastesse suhtuda austusega. See aga osutab võimalusele, et eristamine tehti n-ö ideoloogilisel tasandil – Salme esimesse laeva võidi mätta seltskond, kes eristus näiteks

uskumuste või eriliste vaimsete omaduste poolest ja keda seetõttu võidi süüdistada koguni kaaslaste surmas.

Selliseks paganate keskel taunitud ja ehk ka kardetud nähtuseks võis olla just sel ajal vargsi pead tõstma hakkav kristlus.

Hirv ja madu. Foto: REET MALDRE

Kuna skandinaavlaste lähinaabri Inglismaa kuningriigikeste ristiusustamine jõudis 7. sajandil lõpule, alustasid iiri ja anglosaksi misjonärid usupropagandat skandinaavlaste hulgas. Võimalik, et ka Salme esimesse laeva maetud kuulusid juba uue usu poole kaldunud seltskonda. Sellele näivad osutavat veise reieluust valmistatud mängunupud, millest kolmele on graveeritud hirve, ühele ka mao kujutis. Usklikele oli hirv üheks Kristuse sümboliks, vingerdav madu tähistas aga kurjust ehk Saatanat.

Mitmed hilise antiikaja ja varase keskaja kristlikud autorid nendivad, et hirv ja madu olid lepitamatud verivaenlased ning et hirv võidab mao, nagu Kristus saab võidu Saatanaga üle. Mitmel varasemal Ojamaa pildikivil ja varastel Ribe (Taani) ja Birka (Rootsi) müntidel on madu rappivate hirvede kujutisi. Kristlik sümbol võib olla ka vaalaluust “kuninganupule” kriibitud ristikujuline põimornament.

Kaheteraline mõõk Salme matuselaevast. Foto: REET MALDRE

Ristiga mõõganupp. Foto: REET MALDRE

Et Salme “seltskond” oli kristlastega tuttav, tõendab kaheteralise mõõga pidemenupp, millele on hõbedaga panustatud rist. Võimalik, et samuti “kurja silma” peitmiseks oli mõõga omaniku nägu kaetud raudse kilbikuplaga – ainuke kõigi maetute hulgas.